

JIRÍ CETL

VÝVOJ ČESKÉHO POZITIVISMU.

Základní obrys českého pozitivismu vystupuje v historické látce našeho národního myšlení poměrně výrazně a jednoznačně. Tvoří tu široký a vlivný myšlenkový proud, který se nejen vědomě odlišuje od ostatní myšlenkové produkce své doby, nýbrž je většinou vůči ní zaměřen polemicky a bojovně, a zároveň je stejně polemicky a bojovně traktován těmi, kdož se k němu nehlásí. Není se proto co divit, že se právě v antagonismu pozitivistické linie a „antipozitivismu“ často spatřuje hlavní pilíř vývoje celého českého moderního nemarxistického myšlení od konce XIX. století, ať se tento antagonismus formuluje jako dualismus pozitivismu a iracionalismu nebo scientismu a budování metafysiky¹ apod. Jako východisko výkladu moderních českých dějin filosofie (a konec konců moderní nemarxistické filosofie vůbec) má tento dualismus nesporně své oprávnění; avšak jeho užitečnost nás nesmí zbavovat povinnosti přesněji určit oba jeho póly, vymezit jejich akční radius, případně diferencovat uvnitř obou táborů. Poměrně nedávno byl podán přesvědčivý a metodicky velmi podnětný důkaz značné a závažné rozmanitosti filosofických postojů, tradičně shrnovaných pod pojem iracionalismu.² Český pozitivismus je ovšem proudem značně konzistentnějším než „český iracionalismus“. Avšak při bližším pohledu zjistíme, že ani jeho jednota a jeho hranice, které se jevily jeho někdejšími odpůrcům jako takřka bezesbzytku jednoznačné, nejsou určeny nesporně. Není sice pochyb o příslušnosti k pozitivismu u vůdčích postav (jako byl např. František Krejčí), avšak v mnoha směrech působí česká pozitivistická tradice poněkud bezbřeze. Kterí myslitelé a které oblasti myšlenkové práce patří do linie českého pozitivismu? Jaký byl směr pohybu této linie a jaký vývojový rytmus ji charakterizuje? Lze tu konstatovat podstatné teoretické proměny a nezměnitelné historické vrstvy? — Zhruba právě na tyto otázky by chtěl opovědět tento článek, byť jen stručně a v náznaku; jde tu spíše o celkové panorama českého pozitivismu, o katalog jeho hlavních postav a o vyznačení základních cenzur jeho vývoje než o skutečné dějiny pozitivismu, které jedině budou moci ony otázky zodpovědět definitivně.³

I

Český pozitivismus můžeme považovat za jakési volné pokračování anebo vyústění oné linie českého myšlení, která počíná v *osvěcenství*, poté — víceméně epizodicky — se manifestuje v tzv. *filosofii zdravého českého rozumu* kolem roku 1848⁴ a v tendencích k tzv. *přírodovědeckému názoru světovému* v přírodovědeckém myšlení 60. let,⁵ a konečně nachází výraz v některých postojích *českého herbartismu* 60.—80. let XIX. století. Tato linie sama ovšem ještě nepatří do dějin pozitivismu: jakkoli jej svérázným způsobem připravuje a anticipuje,

jakkoli postupně stále výrazněji signalizuje jeho příští oprávněnost a potřebnost, nevytváří jej.⁶

Moment skutečných počátků pozitivistické orientace v českém buržoazním myšlení lze vystopovat jen se značnými potížemi: pozitivismus, později tak významný a vlivný směr české filosofie, nevstoupil do vědomí české společnosti nápadným a výrazným myšlenkovým činem. Nelze jmenovat určitého myslitele nebo konkrétní dílo, jejichž postavení ve vývoji českého myšlení by vyjadřovalo vznik českého pozitivismu. Odtud také názor (formulovaný Františkem Fajfrem, Josefem Králem a po nich i jinými autory), že český pozitivismus vzniká z herbartismu, že herbartismus přechází v pozitivismus apod.; tento proces „přechodu“ však je — jak ještě uvidíme — jen jednou stránkou mechanismu vzniku českého pozitivismu.

Utváření českého pozitivismu je procesem, v němž se slévá několik pramenů, procesem, který proběhl zhruba v 70. a 80. letech XIX. století. Tak se český pozitivismus objevuje ve srovnání s „klasickým“ pozitivismem, tj. pozitivismem západoevropským, s takřka půlstoletým zpožděním, a to zprvu ještě v podobě pouhého směřování k pozitivistickému postoji. O „opozdění“ však běží jen ve smyslu absolutní, abstraktně vzaté chronologie, která by nebrala v úvahu obecně historickou disproporcí mezi vývojem západní Evropy a našich zemí, totiž obecně historické opozdění našeho národního vývoje oproti zemím „klasického“ vývoje kapitalismu. Uvědomíme-li si specifičnost a tragiku našeho národního bytí v minulých stoletích, které znamenaly významnou provincializaci ekonomickou a politickou i přerušeni všech nosných tradic (tedy i živé tradice filosofické a vědecké), uvědomíme-li si dále i povahu a důsledky klíčové události XIX. století — poražené anebo přesněji nedokončené revoluce 1848, můžeme říci, že pozitivismus vstupuje do vědomí české společnosti „právě včas“, a to v podobě zcela adekvátní situaci, tradici i možnostem. (Ostatně objevuje se tu nikoli později a nikoli méně výrazně než v jiných méně pokročilých zemích, jako např. v Polsku, Maďarsku, Itálii, Rusku, v některých zemích Latinské Ameriky atd.)⁷ V důsledku těchto okolností se v našich poměrech sociální a teoretické předpoklady vzniku pozitivismu — vědomí „porevoluční pozitivity“, jistý stupeň rozvoje vědy i jistá úroveň filosofické kultury, a vůbec překonání svérázného provincionalismu — zcela nutně vytvářely jen pozvolna a s trvalými a opětovnými retardacemi: vědomí české buržoazní společnosti sice postupně tíhne k pozitivismu, počíná — zprvu arci nejasně — pociťovat jeho potřebu, avšak zároveň jej ještě není schopno plně přijmout, a tím méně uceleně teoreticky formulovat.

Možnost pozitivistického postoje se v českých zemích počala otevírat již od 60. let XIX. století. Svědčí o tom pohyb sociálně politického myšlení, který vyjadřuje rozklad radikálního demokratismu a jeho přerod v liberalismus. Na tomto švu ideologických orientací se poprvé objevuje i určitější zájem o západoevropský pozitivismus: tak např. *Sabina* se zajímá o Comta,⁸ *Sladkovský* využívá názorů J. S. Milla⁹ — krátce „politici radikálové přisedlali v důsledku strážlivého rozmachu průmyslové revoluce na Johna Stuarta Milla a ekonomicky na Careye“.¹⁰ Ovšem zůstává jen u možnosti vzniku pozitivismu, jež nebyly plně realizovány.¹¹

Obdobné možnosti přináší ve zhruba stejné době i pohyb české vědecké práce, jímž se překonává stadium „romantické“ a „vlastenecké“ vědy a přistupuje se ke konstituování empirické vědy, zejména přírodní. Tento proces,

kteřý přitahuje pozornost české inteligence i za hranicemi přírodních věd a vede i k četným ohlasům i ke zprostředkovanému využití nové přírodovědy v poezii a v krásné literatuře (viz např. Neruda, Arbes aj.), vyúsťuje však většinou v postoje „přírodovědeckého názoru světového“, tj. ke svéráznému naturalismu a k naturalistickým interpretacím darwinismu, který je současně recipován. Toto nesporné povýšení významnosti vědy, zejména empirické vědy přírodní, však klade ve vědomí české společnosti poprvé s celou vážností problém vztahu vědy a filosofie a nadhazuje otázku, jaká může a musí být filosofie ve věku vědy. Je to patrně naléhavost právě tohoto problému, co způsobuje jistý posun ve vládnoucí české filosofii 60.—80. let, v herbartismu. Objevuje se v něm větší vnímavost k západoevropskému pozitivismu, ba jisté sblížování s ním. Český herbartismus — zejména *Josef Durdík* a *G. A. Lindner* — vyzvedá ony momenty svého učení, které jsou pozitivismu blízké, inspiruje se tehdy typicky pozitivistickými problémy (např. třídění věd), ba dopouští se i jakýchsi „pozitivistických úchylek“ — avšak tato scientifikace a liberalizace herbartismu jde jen po jistou mez: základní principy pozitivismu se tu odmítají.

Posun v herbartismu i hranice tohoto posunu názorně ukazují tři postupná řešení „sporu filosofie a vědy“, Dastichovo, Durdíkovo a Mikšovo. *Josef Dastich* v 60. letech ještě chce spor řešit na bázi zcela herbartovské a zřetelně bez znalosti koncepce pozitivistické,¹² které jsou naproti tomu u *Josefa Durdíka*¹³ zcela evidentní. Autenticky pozitivistické řešení však podává až *Josef Mikš* ve druhé polovině 70. let: jeho stať *Věda a filosofie ze stanoviska pozitivismu*¹⁴ je nepochybně prvním uceleným a pramenně fundovaným sdělením o hlediscích západoevropského pozitivismu u nás. I když její význam nelze přeceňovat (jak to činí do jisté míry Král),¹⁵ je přece jen svědectvím velmi výmluvným: ukazuje, kam v dané situaci musely dospět snahy o řešení vztahu filosofie a speciálních věd.

A tak nikoli náhodou se na přelomu 70. a 80. let setkáváme s autory, kteří mohou být označeni za první propagátory pozitivismu u nás. Vedle *Josefa Mikše*¹⁶ je to zejména *Emanuel Makovička*,¹⁷ publicista orientovaný na rozmanité společenskovědní obory a problémy aj. Tito autoři ovšem nedospěli dál než k informátorství a tlumočnictví, leckdy zasvěcenému, avšak málo spjatému s hlavními trendy českého myšlenkového vývoje. Nezískali proto ani širší ohlas a sotva mohou být považováni za rozhodující činitele vzniku českého pozitivismu, byť nesporně přispěli ke konstituování jeho základů.

Ovšem v 80. letech se již v jisté oblasti české myšlenkové práce počíná pozitivistická orientace prosazovat rozhodným způsobem: ve vědecké práci, a to zejména v souvislosti s impulsem, který české vědě přináší hudování pražské české university. V duchu převážně pozitivistickém nebo pozitivismu blízkém — krátce: v duchu scientismu XIX. století — se přetvářejí především tradiční (a tedy v jistém smyslu nejvyspělejší) disciplíny české vědy XIX. století, *jazykověda*, přijímající vliv tzv. školy mladogramatické,¹⁸ a *historiografie*, která proti degenerujícímu vyústění politického dějepiscetví liberalistického i proti historické spekulaci romantické vytyčuje program v podstatě pozitivistické metodologie, třeba svérázně podané.¹⁹ Obdobný proces prodělává česká *právní věda*.²⁰ Vedle toho vznikají za zřetelného přispění pozitivistických vlivů další obory společenských věd, jež buď byly dosud včleňovány do rámce herbartovské doktríny (*psychologie*, *pedagogika*) anebo vůbec nebyly pěstovány. Tak se utváří zejména *sociologie*, typicky „pozitivistická nauka“, jednoznačně spojovaná se jmé-

něm Comtovým: jeho vlivy jsou tu ostatně zřejmé, zvláště přičiněním Masarykovým.

Touto „pozitivistickou vědou“ 80. let (tento termín je ovšem třeba do značné míry chápat metaforicky a ne doslova) v podstatě vrcholí a uzavírá se první fáze českého pozitivismu, která — tvořena rozmanitými proudy a tendencemi — připravovala základy pozitivistické orientace v českém myšlení. Pozitivismus tu žije víceméně zprostředkovaně a dilem i neuvědoměle, jako recepce výsledků západoevropského pozitivismu a jako metodologický základ speciálních věd; nedospěl tedy ještě k vlastní teoretické filosofické formulaci a nestal se ještě českou filosofií vědy.

Poměrně zvláštní postavení zaujímá v této přípravné fázi českého pozitivismu rané filosofické dílo *T. G. Masaryka*. V prostředí ideového a vědeckého pohybu 80. let platil tento vlivný myslitel za předního propagátora pozitivismu a také k posílení pozitivistických tendencí u nás nesporně přispěl; jeho skutečné filosofické stanovisko — jak se zřetelněji a jednoznačně ukázalo ovšem až později — bylo však nepozitivistické, ba protipozitivistické.²¹ A tak Masarykem úvodní fáze českého pozitivismu vrcholí, avšak zároveň je v jeho díle u nás poprvé pozitivismus kritizován, a to z hledisek „postpozitivistických“ — tj. „iracionalistických“ či „životně filosofických“. Proto lze říci, že pozitivismus byl u nás filosoficky odmítán dříve než byl samostatně filosoficky formulován. Tato skutečnost pak do značné míry poznamenává další vývoj českého pozitivismu.

II

Druhá, v pravém slova smyslu nejvládnější vrstva českého pozitivismu zasahuje údobí od 90. let XIX. století do 20. let našeho věku. Český pozitivismus v ní dostává výraznou filosofickou formulaci, natolik ucelenou a zásadní (třeba značně prostou), že všechny ostatní i příští směry českého nemarxistického myšlení budou svoje hlediska vymezovat vždy vzhledem k ní, budou jí přitakat anebo ji odmítat, avšak nebudou jí moci opominout a přejít kolem ní bez zaujetí stanoviska. Tato fáze českého pozitivismu je spjata (ba v jistém smyslu je přímo totožná) s dilem *Františka Krejčího*, nesporně nejdůležitějšího a nejvlivnějšího českého pozitivisty.

Krejčího filosofický názor je „přísný pozitivismus vývojový“, jak jej velmi případně nazval Josef Král.²² Měla to být teorie, budovaná na základě jen vědeckém, nepřipouštějící jiného poznání mimo rozum a neuznávající jiných pravd než vědeckých, podávající však celkový, jednotný názor na svět. Krejčí přitom předpokládá, že tento svět je přirozeným, zákonitým děním, které podléhá železné nutnosti zákonů; tyto zákony pak platí stejně nutně v přírodě i ve společnosti, jež je jakýmsi pokračováním světa přírodního. Člověk, součást světa, produkt přírodních a společenských mechanismů a sám více méně mechanismus, všestranně determinovaný, je pak povolán pouze podřizovat se kosmické zákonitosti, pracovat v jejím směru a smyslu a napomáhat jejímu prosazování, i když svět by šel svou cestou i bez něho. Přitom člověk může světové dějství jen obzírát v jeho jevovém povrchu, a je odsouzen k věčné nevědomosti o zbytečném tajemství nepoznatelného „transcendentna“. Krejčího koncepcie světa a člověka je tedy racionalisticky argumentovaný evolucionistický objektivismus s naturalistickými a živelně materialistickými motivy, bojovně antimetafysický a antireligiózně zaměřený, popírající veškerý idealismus (a to jak ve

specifickém pojetí Krejčího, tak i ve smyslu obecném), a akcentující zejména agnosticismus, jež je tu základním východiskem.

Toto Krejčího stanovisko svérázně reprodukuje základní postoje „starého“ západoevropského pozitivismu, tj. pozitivismu druhé třetiny XIX. století. Věcně má patrně nejbližší k pozitivismu Herberta Spencera — ve skutečnosti však bylo čerpáno spíše ze všeobecně pozitivistické a naturalistickoscientistické atmosféry XIX. století než jednoznačně z díla některého „klasika“ pozitivismu. Sluší podtrhnout, že Krejčí toto stanovisko formuluje a rozvíjí od 90. let (a setrvává na něm prakticky až do konce života, tj. do začátku 30. let XX. století), tedy v době, kdy už evropský vývoj onu úvodní fázi pozitivismu opustil, přitom omezil a transformoval svoje světově názorové nároky, a vyzvedá novou podobu pozitivismu, gnoseologicky a metodologicky orientovaný machismus a směry jemu příbuzné či analogické. Z tohoto hlediska evropské souvislosti by se mohlo zdát, že Krejčího setrvávání na stanovisku „starého“ pozitivismu je brilantním příkladem české filosofické zaostalosti, anebo snad dokonce neschopnosti reflektovat vyšší a subtilnější formy pozitivistické práce. Skutečné příčiny však leží jinde.

Krejčí vyznává objektivistický evolucionismus a naturalistický scientismus především proto, že je úzce spjat s českou skutečností, s jejími potřebami, tužbami i iluzemi. Česká buržoazní společnost — a to zejména její demokratický proud — ještě vskutku namnoze žila duchem a nadějemi optimistického XIX. století, a nepocítila ještě meze pokroku a sociálního poslání vědy, protože obojí se tu ještě dostatečně neuplatnilo. Krejčího víra v nezlomné zákony evoluce je mu vírou ve vědu i vírou v pokrok a dějinnou spravedlnost zároveň. Filosofie musí proto být i nadále světově názorovou syntézou vědy, i jakousi praporečnicí vědy a jejího rozmachu, hlasatelkou nutnosti vstoupného dění a pokroku, a nemůže se věnovat jemné gnoseologické analýze, neangažovanému kabinetnímu odbornictví. Tak zvané vnitřní problémy vědy, které chce řešit nový evropský pozitivismus, se tu musejí jevit prozatím jako málo závažné a aktuální (a to tím spíše, že k nim ještě nedospěla sama česká věda a že pro jejich řešení ani filosofická teorie nemá dosud náležitě předpoklady).

Setrvává-li Krejčí a na prahu XX. století na principech pozitivismu XIX. století, neznámá to, že by neznal slabosti onoho „starého“ pozitivismu, který se už v evropském myšlení přežil. Nepřešel nevíšavě kolem kritiky pozitivismu jako jednostranného objektivismu, naturalismu a scientismu, jako postoje neangažovaného diváka, jako doktríny strnulého rozumu atd., jak tuto kritiku u nás formuloval především Masaryk. Ba, Krejčí má především tížádnost zbavit pozitivismus těchto výtek a v podstatě správně chápe, že modernizace evropského pozitivismu byla víceméně jen únikem před těmito výtkami do jiné oblasti, a nadto ještě prohloubením oněch slabostí. Proto svůj pozitivismus nezužuje na gnoseologickometodologickou problematiku, nýbrž usilovně akcentuje nejen světově názorový, ale i životně názorový smysl a cíle svého pozitivismu. Právě v tomto směru jde Krejčí do jisté míry nad starý pozitivismus západoevropský: ne ovšem v základních teoretických principech, avšak v úsilí, ve směřování, v akcentech.

Krejčí věří, že jeho pozitivismus je s to uspokojit „rozum i srdce“ člověka, že může být světovým i životním názorem, filosofií člověka a pro člověka. Soudí, že tyto požadavky může zajistit tím spíše, že svoji filosofii opírá o speciální vědecký základ psychologie a etiky, tedy o vědecké poznání výsostně lid-

ského. Pokouší se tak vybudovat jakýsi scientistický humanismus, aniž by si ovšem uvědomil, v jak tragickém rozporu se ocitá, jak iluzorní je jeho scientismus i jeho humanismus. Ono Krejčího vědecké poznání člověka a jeho světa duševního a mravního není konec konců než konstrukce z jistých premis, které vědeckost nemohou zaručit. Krejčího humanismus, tj. ono úsilí založit osobní filosofii činného lidského života, pak zase nutně ztroskotává, protože je opřeno o principy objektivistické, neosobní, nazíravé koncepce světa bez člověka.²³ Konflikt scientismu a humanismu, rozvíjející se uvnitř scientistního systému, se ukazuje jako neřešitelný.

Bez ohledu na tyto rozpory, slabosti a jednostrannosti získává Krejčího pozitivismus — zejména v letech před první světovou válkou — široký ohlas, ba téměř hegemonii, byl nikoli nenapadenou. Jeho teoretický ráz se nezdá být překážkou šíři záběru a aktuální aplikovatelnosti: vzniká dojem, že pozitivistická „syntéza“ reflektuje všechny skutečné „potřeby doby“ a problémy národního bytí. (Tento dojem se stupňuje tím, že Krejčí má vskutku živý smysl pro problémy doby a dovede na ně uplatnit své principy, aniž by je porušil.) Krejčovský pozitivismus pak přitahuje a ovlivňuje i ty filozofy z profese, generační druhy a spolupracovníky Krejčího, kteří nebyli pozitivisty a ani jimi být nechtěli: přece se však stali přinejmenším souputníky pozitivismu. Tito Krejčího druhové, *František Drtina* a *František Čáda*, proto mimoděk také přispívají k šíření pozitivismu anebo doba před válkou jejich činnost alespoň tak chápe. (Patrně zejména proto, že byli s Krejčím zakladateli a vůdci České mysli, prvního českého odborného časopisu filosofického, který — takřka až do Krejčího smrti — měl výraznou pozitivistickou orientaci.) Oba Krejčího kolegové, kteří se ovšem co do svého významu nemohou Krejčím rovnat, ovšem věcně pozitivistické tradici nepatří. Rozhodně nikoli Drtina, který byl masarykovec i filosoficky. Čáda, mimo filosofii člověk náboženský, sice k nám uváděl moderní směry v noetice, a tedy i gnoscologii machismu a paralelních směrů pozitivistických, avšak současně i koncepce antipozitivistické. Vezmeme-li v úvahu jeho působení universitního učitele,²⁴ můžeme soudit, že se mohl stát — patrně mimoděk — jedním z iniciátorů protipozitivistické vlny, která nastupuje v českém myšlení na začátku 20. let, tedy až po jeho smrti. Je proto otázka, zda by i v tomto novém kontextu mohl být Čáda (kdyby jeho dílo nebylo předčasně ukončeno) i nadále označován jako souputník pozitivismu nebo „kritický pozitivista“.²⁵

Druhá vývojová vrstva pozitivismu se ovšem neomezuje na oblast teoretické filosofie. Pozitivismus si tu upevňuje nebo získává další pozice v práci speciálních věd. Tvoří se „pozitivistické školy“ bezmála ve všech oborech společensko-kulturních věd a přinášejí základní díla i postupy nadlouho směřodaté. Zde je pak základna pozitivismu i pro údobí ústupu a odlivu zájmu. Široký ohlas však získává pozitivismus v tomto období i v obecném vědomí, jednak zásluhou své osvětářské propagace (zejména mezi nižšími vrstvami inteligence — mezi učitelstvem), jednak nepřímou skrze hnutí a agitaci Volné myšlenky, která vždy tendovala k tomu, aby přijala pozitivismus za svoje názorové vyznání. Pozitivismus proniká v tomto údobí i do dělnického hnutí, byť tu jde spíše o vliv z jiné strany, zvláště o vliv pozitivizujícího a naturalizujícího revizionismu II. internacionály.²⁶

Krátce: v tomto druhém období svého vývoje se pozitivismus stal velmi vlivným proudem, natolik účinným, že se v obecném vědomí udržuje ještě

dlouho poté, když už je v samotné filosofii překonáván. Snad lze říci, že se stal jakýmsi oficiálním světovým názorem první republiky. Avšak v oblasti teoretické produkce právě první léta republiky přinášejí nové tendence: formuje se protipozitivistická, vnitřně značně diferencovaná, avšak zprvu výrazně „životně filosofická“, „aktivistická“ anebo „iracionalistická“ vlna, jejíž nástup signalizuje konec hegemonie Krejčího pozitivismu. Krejčí sám ještě po celá 20. léta i na začátku 30. let pozitivismus hájí, vyjadřuje své stanovisko mnohdy ještě rigidněji než dříve, ocitá se však v izolaci. Vývoj českého pozitivismu vstupuje do své závěrečné etapy.

III

Třetí, závěrečnou fázi českého pozitivismu, která začíná ve 20. letech a doznívá krátce po druhé světové válce, lze charakterizovat jako období rozpadu českého pozitivismu i pokusů o jeho obnovu v transformované podobě.

Jak už řečeno v údobí první republiky trvá vliv pozitivismu v obecném vědomí. Proniká náplní školy, sverázně ovšem propleten s ideologií masarykismu. Má stále příznivce a vyznavače ve speciálních vědách i v odborné filosofii, ale oné dřívější hegemonie, ovšem ani vnitřní jednoty teoretické již nedosahuje. Nastává rozpad celého směru, rozdrobení v menší skupiny a proudy, jejichž spojení je jen volné a často mnohonásobně zprostředkované.

Pozice pozitivismu ve speciálních vědách se sice navenek nějak pronikavě neoslabují, ale jejich význam se mění kvalitativně. Pozitivismus tu většinou přestává být synonymem modernosti a stává se naopak znamením konzervatismu. Zvláště je to patrné ve vědách společensko-kulturních, v nichž předtím bylo pro něj nejvíce porozumění. Právě zde se nyní počínají recipovat protipozitivistické tendence „duchovědné“, vnější pohled pozitivismu se nahrazuje úsilím o niterný vhled do kulturních útvarů, a vůbec jinými prostředky a postupy z arzenálu životní filosofie a duchovedy, zejména německé; vedle toho se proti atomizujícím hlediskům pozitivismu a nad ně kladou postoje celosti, struktury apod. Bylo by nesporné zjednodušením, domnívat se, že tyto metodologické proměny humanitních věd jsou procesem jejich vědecké devalvace; právě naopak. Pozitivismus tu prostě počíná sbírat trpké plody své jednostrannosti. Dočká se jich však i v přírodních vědách. Zde nesporně jeho autorita trvá déle a šíře. Avšak to, co tu může prohlásit za své, mu patří jen vzdáleně a nepřímě. Pozitivismus totiž trvá v přírodovědecké práci spíše jen jako všeobecný postoj scientismu, žije tu více méně živelně, byl je stále ještě považován za záštitu vědeckosti, empirie, odporu ke spekulaci a fideismu apod. I filosofující přírodovědci, např. *Vladimír Úlehla*²⁷ nebo *Otakar Matoušek*²⁸ — velmi volně by k nim mohl být přiřazen i *Jiljí Jahn*,²⁹ který se ovšem značnou měrou vymyká našemu kontextu — autoři nesporně patříci do linie pozitivistické tradice, cítí tuto svoji příslušnost jen nepřímě a zejména nehledají podněty v předchozím vývoji českého pozitivismu. Je ostatně třeba vidět, že řadě přírodovědeckých oborů, a to právě těch nejpokročilejších, nemá pozitivismus v podobě, kterou tu zanechala druhá etapa, již co nabídnout. Přitom ani mladší pozitivisté většinou nejdou směrem, který by tyto přírodovědecké disciplíny zajímal a přitahoval, tj. neřeší gnosnologické problémy moderní matematické přírodovedy, která se nyní rozvíjí již i u nás, a ani neprostředkují výtěžky největšího vývoje pozitivismu zahraničního. Nazývá-li Josef Král pozitivismus prvé

republiky „novopozitivismem, filosofií vědeckých metod“,³⁰ není dost práv skutečnému stavu. Metodologickou problematiku moderní přírodovědy se snaží probírat — poučena novějším vývojem pozitivismu i jiných proudů filosofie vědy — vlastně jen *Albína Dratvová*,³¹ její příslušnost k pozitivismu je však značně problematická. (V této souvislosti snad lze poznamenat, že soudobý vývoj zahraničního pozitivismu se u nás vůbec sleduje jen velmi nesoustavně, a že ani ony sporé informace, které najdeme porůznu v časopisech, nebývají z pera těch, kdož se k pozitivismu hlásí.)³²

Nejednotný a stále oslabovaný je tábor pozitivismu i ve vlastní filosofii. Dozpívá-li se v předchozím vývoji k pozitivistické filosofii od speciálních věd, nastupuje nyní — zvláště mezi žáky Krejčího — pochod opačný. Postupující specializace rozptyluje tento tábor i další přívržence pozitivismu do jednotlivých disciplín, do psychologie (*Vilém Forster, Čestmír Stehlík, František Šeracký*), do pedagogiky (*Otakar Chlup, Václav Příhoda, Stanislav Velinský*), do sociologie a do dějin filosofie (*Josef Král*) apod.; tyto speciální vědy se pak nezářídka pěstují v duchu plochého empirismu a akademického objektivismu. Rozpad pozitivismu se tak jeví zejména jako ztráta zájmu o obecně filosofické otázky, tedy jako naplnění tendence, jež je nebezpečím pozitivismu jako takového.

Nicméně přece i nyní vznikají pokusy uchovat tradici českého pozitivismu jako filosofie nebo alespoň udržet její jádro nejvlastnější — tendenci budovat filosofii, již by příslušel atribut vědeckosti, jež by však přitom zůstala vlastní filosofii, obecnou koncepcí bytí a člověka. Charakteristické pro tyto snahy o obnovu pozitivistické tradice je však to, že značnou měrou akceptují podstatné výtky, které adresovala pozitivismu „iracionalistická“ či spíše antipozitivistická vlna dvacátých let (a před ní již Masaryk). Proto také z procesu této obnovy vychází český pozitivismus značně modifikován (zejména ve srovnání s pozitivismem Krejčího) a v mnoha směrech se ocitá až na samé hranici pozitivismu jako takového. Různou měrou, přímo i nepřímou, se na této obrodě pozitivismu podíleli různí autoři, např. *František Fajfr, Josef Král, Blahoslav Zbořil* (snad by sem mohl být zařazen i sociolog a etik *Arnošt Bláha*); vůdčí úlohu tu však nesporně sehrál *Josef Tvrdý*.³³

Tvrdého filosofie vyrůstá ze snahy překonat Krejčího „dogmatický“ pozitivismus a jeho jednostrannosti, avšak zároveň obhájit program vědecké filosofie a odmítnout tak útoky na pozitivismus „zprava“. Tvrdý především otevírá problémové oblasti, které byly pro dosavadní český pozitivismus víceméně tabu a které se zdály být doménou „iracionalismu“ (např. filosofie náboženství, filosofie hodnot, filosofie dějin). Přitom se pokouší korigovat postoje Krejčího a celého předchozího vývoje českého pozitivismu v trojím směru. Především oslabuje strohost krejčovského scientismu (což ovšem neznamená, že by se nechtěl věnovat problémům moderní vědy; řeší je naopak velmi intenzivně a na úrovni v českém pozitivismu nebývalé). Nechce však připustit, aby filosofie ztrácela svůj specifický smysl a zblavovala se svébytností a nezaměnitelností. Filosofie jako samostatný kulturní útvar má být podle Tvrdého vědecká, nemůže však být vědou; nemá se omezovat na fakta a na metody věd, nýbrž má jít dále a směřovat k široké syntéze. Takové pojetí filosofie dovoluje Tvrdému vytýčovat program „nové metafysiky“, která je podle jeho názoru nezbytná jak pro obhájení racionální a vědecké koncepce filosofie, tak pro světový a životní názor. Proto však musí Tvrdý — za druhé — překonat krejčovský agnosticismus, odstranit dogmatický předpoklad nepoznatelného transcendentna a pro svoji

metafysiku vybudovat novou realistickou noetiku; k tomu se snažil využít jak tradice Masarykova realismu, tak některých výsledků realistického proudu ve světovém, zvláště anglosaském myšlení 20. a 30. let. Konečně pak — za třetí — Tvrdý reviduje strohý objektivismus Krejčího a pozitivismu vůbec: vystupuje proti neosobnosti pravdy a spojuje poznání s aktivitou osobnosti, aniž by ovšem význam poznání zrelativizoval; mnohem spíše mu jde o zdůraznění myšlenky, že pravda nikdy nesmí být něčím člověku lhostejným. Nýbrž musí být přímou pobídkou k činu. Pouhé diváctví pozitivismu je tu jednoznačně překonáno.

Ve filosofii Josefa Tvrdého tak nesporně vrcholí česká pozitivistická tradice, ačci transformovaná a pročištěná; snad by bylo třeba říci: je vrcholem ne pouze proto, že koncentruje v sobě její nejlepší stránky, nýbrž především proto, že ji překračuje.³⁴ Ostatní pozitivistické práce tohoto období tak daleko nedospěla. Tvrdého příklad nebyl v táboře pozitivismu následován.

A tak závěrečný akt vývoje českého pozitivismu — prvá léta po druhé světové válce — vyznívá nevýrazně. *Josef Král* sice ještě vystoupí na obranu pozitivistické tradice,³⁵ avšak český pozitivismus jako takový již zřejmě nemá vnitřních sil k vývoji, kterým by musel — podle příkladu Tvrdého, jenž ovšem již nežije — překonat sám sebe. Po Únoru 1948 je vývoj českého pozitivismu ukončen, jsou zrušeny jeho společenské předpoklady, tj. buržoazní sociální struktura; byla ukončena možnost jeho teoretické práce, byla mu odňata institucionální základna. Český pozitivismus přestal existovat a zdánlivě nic po sobě nezanechal. (Ba, zdálo se, že v jeho táboře již ani není osobností, které by byly s to dále pracovat v nových podmínkách, tj. které by byly schopny vnitřního vývoje a přechodu k marxistickému myšlení. Takové přechody představitelů pozitivistické práce ve filosofii byly vskutku ojedinělé a nevýrazné;³⁶ přerody ostatních, tj. někdejších živelných pozitivistů z řad vědeckých specialistů a „pozitivistických vědců“, jistě velmi četné, proběhly skrytě a patrně obtížně a bolestně, mj. i proto, že k nim docházelo bez jakékoli teoretické pomoci. Tu nový hegemon českého filosofického myšlení — marxistická filosofie — nebyl tehdy s to poskytnout; nebyl s to administrativně mocenské zrušení českého pozitivismu dovršit zrušením skutečným — totiž teoretickým překonáním.)

Opravdu však po českém pozitivismu nezůstalo žádné dědictví, leda přežitky v myslích teoretiků i prostých lidí, leda houževnatost deformací marxistického myšlení chápaného na pozadí tradice „vědeckosti“ pozitivismu? Myslím, že jisté dědictví existuje: dědictví, které nebylo ani nastoupeno, ani odmítnuto. Tímto dědictvím jsou reálné problémy, které český pozitivismus — směr, který se pokusil poprvé trvaleji spojit české myšlení s evropským filosofickým vývojem a překonat tak provinciální zaostalost — vytyčil jako otázky, které naléhavě kladlo samo národní bytí: problém vztahu filosofie a speciálních věd, řešený na pozadí úsilí o vytvoření vědecké filosofie, problém vztahu scientismu a humanismu, nesený tušením nutnosti sepnout „filosofii vědy“ a „filosofii člověka“, problém vytvoření „národní filosofie“, zahrnující v sobě touhu po demokratizaci, po zespolečenštění filosofického názoru. Pozitivismus ačci tyto problémy nevyřešil a ani vyřešit nemohl, jeho verze řešení je jednostranná, falešná a zavádějící. Avšak ony problémy jsou reálné, stále aktuální a dosud čekající na řešení. V tomto smyslu je dědictví pozitivismu dosud živé: čeká, aby bylo přijato. A tím také bude moci být tradice pozitivismu definitivně překonána.

POZNÁMKY

- ¹ Viz Jiřina Popelová, *Studie o současné české filosofii*, Praha 1946.
- ² Viz Lubomír Nový, *Problémy kritiky iracionalismu, Otázky marxistické filozofie*, 1964, č. 6.
- ³ Článek je zhuštěným úryvkem z větší práce; odtud i některé zvláštnosti výkladu, zejména mezery. Jistým doplněním může být má stat *Positivismus jako tradice českého myšlení*, *Filosofický časopis*, 1965, č. 4.
- ⁴ Jde o Havlíčkovo a Gablerovo vystoupení v diskusi o „bytí a nebytí filosofie v Čechách“, které je deklarací povrchního empirismu „zdravého českého rozumu“ a je doplněno poukazem na francouzskou a anglickou zkušenostní filosofii. Viz i K. Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958 a I. Dubský, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, str. 31 a násl.
- ⁵ Naturalismus a evolucionismus se tu nemezoval jen na postoje přírodovědců, ale pronikal i do širšího povědomí inteligence. Viz níže.
- ⁶ Dubský, l. c., 33, který pod termín „český pozitivismus“ shrnuje společné tendence herbartismu, filosofie zdravého rozumu a pozitivismu, sám poznamenává, že se tu dopouští jisté nepřesnosti.
- ⁷ Je škoda, že charakter a vývojové etapy těchto „národních pozitivismů“ nebyly dosud vzájemně konfrontovány. Sovětské *Dějiny filosofie*, III–V, Praha 1961–1963, to naznačují jen letmo. Přitom některé společné rysy vystupují již nyní zcela evidentně. Viz např. podnětné pojetí italského pozitivismu u P. Togliattiho ve stati *Aktuální význam A. Gramsciho pro dnešní boj IKS*, *Nová mysl*, 1957, č. 8.
- ⁸ Albert Pražák, *Padesát let literárního odboru Umělecké besedy, O národ*, Praha 1946, 258.
- ⁹ V díle *Výklad voleb zástupců dle práva a spravedlnosti*, 1875.
- ¹⁰ Dubský, l. c., 33, *Obdobné soudy u Kosíka*, l. c.
- ¹¹ Liberalismus 60.–80. let („mladočeský“) tihne k pozitivismu spíše neuvědoměle. Uvědoměleji k pozitivismu směřuje liberalismus 80.–90. let („realistický“ a po něm dílem i tzv. pokrokové hnutí); v pozitivistické orientaci počíná spatřovat součást své ideologie, i když se s ní neztotožní; brzy tuto orientaci překoná a nahrazuje ji jinými teoretickými oporami své ideologie.
- ¹² Viz jeho práce: *O poměru zkoumání empirického k bádání filosofickému*, ČCM 1961; *Metaphysik u. exacte Naturforschung*, *Zeitschrift für exacte Philosophie*, 1964; *Úvod do studium filosofie*, Praha 1867, apod.
- ¹³ Viz např. *O domnělém úpadku filosofie* aj. statě v: *Rozpravy filosofické*, Praha 1876.
- ¹⁴ *Osvěta* 1876, 161–179, 360–375, 405–426.
- ¹⁵ *Československá filosofie*, Praha 1937, 43–44.
- ¹⁶ Mikš odchází v 80. letech do Ruska. Sice i poté publikuje v českých časopisech (dílem pod pseudonymem V. Kalina), jeho zájem se však od filosofie přesouvá ke kulturně filosofické esejistice, pojaté jako „ideové dějiny“; vedle toho píše informativní statě o ruské filosofii. Kontext jeho stanoviska je nyní již ruský.
- ¹⁷ 1851–1890, učitel měšťanské školy v Berouně.
- ¹⁸ Z českých jazykovědců tohoto zaměření musejí být uvedeni: Gebauer, Král, Zubatý, Kovář, Šercl. Zejména Šerclův metodický program byl takřka autenticky pozitivistický.
- ¹⁹ V tomto smyslu má klíčový význam stat J. Golla, *Dějiny a dějepis*, Athenaeum 1889. Nejde ovšem o transplantaci hotového pozitivistického postoje do historiografie, nýbrž spíše o pokus postavit historiografii na moderní základ, odpovídající vědeckému duchu tehdejší Evropy. Tento duch je ovšem pozitivistický.
- ²⁰ Viz Václav Vaněček, *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953, 76 a násl.
- ²¹ O Masarykovu poměru k pozitivismu je dnes celá bohatá literatura — bylo to přímo klasické téma české, zejména akademické buržoazní filosofie mezi dvěma válkami. Nejnověji se tohoto tématu mj. dotýká L. Nový, *Filosofie T. G. Masaryka*, Praha 1962.
- ²² *Československá filosofie*, 47. — Ostatní literatura o Krejčím, viz *Die Übersicht über die Literatur des tschechischen Positivismus*.
- ²³ Na tento tragický rozpor podnětně upozornila J. Popelová, *Filosofie Františka Krejčeho*, Československá psychologie, 1958, 3.
- ²⁴ Viz vzpomínky J. L. Fischera, tamtéž.
- ²⁵ J. Král, *Československá filosofie*, 49.
- ²⁶ Viz I. Dubský, *Pronikání marxismu do českých zemí*.

- ²⁷ Viz jeho spisy *Zamyšlení nad životem*, Praha 1941; *Za oponou života*, 1940; *Život vesmírný*, 1944.
- ²⁸ Viz jeho spis *Člověk kritizuje přírodu*, Praha 1941.
- ²⁹ Viz jeho spisy *Stříbrný svět*, Vídeň 1931; *Poznání a život*, Praha 1948. O Jahnovi viz J. Gabriel, *O možnostech filosofie*, Sb. prací fil. fak. Brno B 12 (1965).
- ³⁰ *Československá filosofie*, 58.
- ³¹ Viz její spisy *Problém kauzality ve fyzice*, Praha 1931; *Heuristické předpoklady fyzikálního bádání*, Praha 1931; *Filosofie a přírodovědecké poznání*, Praha 1939.
- ³² Srov. např. příspěvky Miloše Materny, Vladimíra Tardého aj.
- ³³ Tvrděho dílo studuje J. Gabriel, viz *Filosofie náboženství a problém metafysiky u Josefa Tvrděho*, Sborník prací fil. fak. Brno B 10 (1963), aj. jeho práce o Tvrděm v rukopise.
- ³⁴ Jen v tomto smyslu lze akceptovat názor Slavomíra Strohse o „jistě vzestupné tendenci ve vývoji českého pozitivismu“ (*Otázky vývoje marxistické filosofie v letech první republiky*, *Filosofický časopis*, 1957, č. 3, 325). Ke Strohsovu soudu, že se Josef Tvrdý „přiblížil marxistickému poměru ke skutečnosti“ (l. c., 326), lze jen opakovat správnou poznámku J. Gabriela, že „cesta, kterou by tu Tvrdý musel ještě ujit, nebyla právě nejkratší“. (*Filosofie náboženství a problém metafysiky u Josefa Tvrděho*, Sborník prací fil. fak. Brno B 10 [1963], str. 58.)
- ³⁵ Viz *Positivism, dialektický materialism a filosofie*, Česká mysl 1947.
- ³⁶ Lze uvést případ *Emila Svobody* a snad i *Františka Fajfry*.

DIE ENTWICKLUNG DES TSCHECHISCHEN POSITIVISMUS

Die vorliegende Studie setzt sich die Übersicht der Entwicklungsetappen einer der wichtigsten philosophischen Strömungen des modernen tschechischen unmarxistischen Denkens — des tschechischen Positivismus zum Ziel. Der Verfasser fasst den tschechischen Positivismus als einen verhältnismässig einheitlichen Strom auf, der in drei Entwicklungsetappen einzuteilen ist. 1. Seine Anfänge gehören den 70.—80. Jahren des XIX. Jahrhunderts, in denen er — namentlich als theoretische und methodologische Grundlage der wissenschaftlichen Arbeit — allmählich Wurzel fasste. 2. Eine festgefügte philosophische Formulation und eine spezifische tschechische Form bekommt der tschechische Positivismus seit den 90. Jahren, besonders in dem Werke der führenden Gestalt des tschechischen Positivismus — František Krejčí. 3. Seit den 20. Jahren des XX. Jahrhunderts führt der tschechische Positivismus einerseits zur Stagnation und zum Verfall, andererseits zum Versuch um eine Erneuerung, allerdings in einer abgeänderten Gestaltung (besonder in dem Werke von Josef Tvrdý). Die Entwicklung des tschechischen Positivismus hat eine andere Form als die des europäischen Positivismus: sie ist zum sg. Machismus und zum sg. Neupositivismus nicht gelangt. Überdies ist der tschechische Positivismus in mancher Hinsicht über die grundlegende Bestimmung des Positivismus als solchen hinausgegangen, wenn er auch begrifflicher Weise ein Versuch um eine gewisse Abänderung der bürgerlichen Philosophie der modernen Wissenschaft geblieben ist. Indessen hat er reelle, wenn auch entstellte und gelöste Probleme gebracht, deren wirkliche Lösung eine unentbehrliche Bedingung seiner Überwindung darstellt.

Siehe auch S. 77—80 des vorliegenden Heftes.

Übersetzt von J. Cettl